

Szabó Szilárd

BOSZNIA-HERCEGOVINA KÖZJOGI VISZONYA
AUSZTRIÁHOZ ÉS MAGYARORSZÁGHOZ 1878
ÉS 1918 KÖZÖTT

(PhD értekezés tézisei)

MISKOLC
2010

I. A kitűzött kutatási feladatok rövid összefoglalása

Bosznia-Hercegovina 1878 utáni közjogi helyzete számos nemzetközi jogi és alkotmányjogi problémát vetett fel, amelyek egyrészt a Berlini Szerződés Bosznia-Hercegovinára vonatkozó 25. cikkelyének és az 1879. április 21-én megkötött osztrák-magyar-török konvenció tartalmának eltérő értelmezéséből adódtak, másrészt abból, hogy miképpen lehetett –ha lehetett egyáltalán –Bosznia-Hercegovinát beilleszteni az 1867-ben Ausztria és Magyarország között létrejött közjogi kapcsolat (a „*dualizmus*”) hosszú és fáradságos munkával kialakított szerkezetébe.

Az első probléma a tartományok nemzetközi jogi helyzete 1878 után. Mikor szerezte meg Ausztria és Magyarország Bosznia-Hercegovinát? Már a Berlini Szerződés 25. cikkelye alapján Ausztria és Magyarország rendelkezett a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitással, vagy akkor még az Oszmán Birodalom? Elegendő volt Ausztria és Magyarország számára a tartományok megszállása és igazgatása ahhoz, hogy megszerezzék a területek feletti szuverenitást? Vajon képes volt Ausztria és Magyarország megszerezni a tartományok feletti szuverenitást a Bosznia-Hercegovina számára kibocsátott jogszabályok révén, amelyek tartalma részben megsértette az 1879. április 21-én kötött osztrák-magyar-török konvenciót? Azaz értelmezhető-e burkolt területszerzésnek Bosznia-Hercegovina 1878-as megszállása?

Azoknak a nemzetközi jogi fogalmaknak az értelmezése révén azonban, amelyek idegen terület megszerzésére, illetve idegen területen nemzetközi szerződés alapján végzett közigazgatási tevékenységre vonatkoznak, Bosznia-Hercegovina 1878-as megszállása („*okkupációja*”) nemzetközi jogi szempontból teljesen másként is értelmezhető, mint ahogy az a történeti irodalomban elterjedt. Ezt az értelmezést a vonatkozó jogszabályok, levéltári adatok és a történeti irodalom egyes megállapításai is megerősítik. Ezért nem csak azt vizsgáltam, vajon történt-e 1878-ban annexió, hanem azt is, hogy történt-e egyáltalán okkupáció 1878-ban.

A problémakörhöz tartozik az 1908. október 5-én kibocsátott annexiós nyilatkozat (proklamáció) értelmezése is. Vajon lehetséges-e egyoldalú nyilatkozattal bekebelezni egy olyan idegen területet, amelynek megszállását és igazgatását egy, az egyoldalú nyilatkozattal megsértett nemzetközi szerződés biztosította? Meg kellett tehát vizsgálni, hogy egyáltalán történt-e változás Bosznia-Hercegovina nemzetközi jogi jogállásában 1908. októbere után. Ha a proklamációval Ausztria és Magyarország nem szerezte meg a tartományok feletti szuverenitást, akkor történt-e egyáltalán 1908-ban annexió? Vagy csak az 1909. február 26-án kötött újabb osztrák-magyar-török megállapodás vitte véghez az annexiót? De vajon elegendő volt a Berlini Szerződés 25. cikkelyének hatályon kívül helyezéséhez Ausztria és Magyarország, illetve az Oszmán Birodalom közötti megegyezés? Végbemehetett az annexió a Berlini Szerződést aláíró többi hatalom beleegyezése nélkül?

Ha az annexió nemzetközi jogi értelemben meg is valósult, felvetődik Bosznia-Hercegovina alkotmányjogi helyzetének problémája. Mielőtt ezt a kérdést tisztáznánk, felvetődik az a probléma, hogy egyáltalán miféle államhatalom annektálta Bosznia-Hercegovinát? Csak ennek megválaszolása után lehet belefogni Bosznia-Hercegovina alkotmányjogi helyzetének tisztázásához. Miként jellemezhető az a kapcsolat, ami az annexió után Bosznia-Hercegovina és a Monarchia két állama között létrejött? Létezett-e egyáltalán bármilyen jogszabály, amely Bosznia-Hercegovinának Ausztriához és Magyarországhoz fűződő alkotmányjogi helyzetét szabályozta? Milyen állampolgársággal rendelkezett Bosznia-Hercegovina lakossága az annexió után?

Vajon mennyiben érintették az 1880. évi igazgatási törvények a két állam között kialakított közjogi rendszert? Módosították-e a dualista konstrukciót? Közös ügy volt-e Bosznia-Hercegovina igazgatása? Levezethető-e Bosznia-Hercegovina igazgatása a Pragmatica Sanctióból? Hiszen a közös ügyeket –legalább is a magyar közjog onnan származtatta. A legfontosabb nemzetközi szerződések megkötése közös ügynek számított

ugyan, de vajon annak lehet-e minősíteni egy nemzetközi szerződésből eredő kötelezettség végrehajtását? Vajon felelős volt-e a közös pénzügyminiszter a delegációk előtt a Bosznia-Hercegovina igazgatása kapcsán hozott döntéseiért? Változott-e a delegációk hatásköre? Vagy inkább Bosznia-Hercegovina igazgatását a közös elvek alapján kezelendő ügyek egy különleges fajtájának lehetne minősíteni?

Összefoglalva tehát a dolgozat célja Bosznia-Hercegovina Berlini Szerződést követő nemzetközi jogi helyzetének, Ausztriához és Magyarországhoz való viszonyának és a dualista szerkezethez való kapcsolatának a tisztázása. Jelen dolgozat ezekre a bonyolult nemzetközi jogi és alkotmányjogi problémákra igyekszik a feltárt források alapján kielégítő magyarázatot adni.

II. A kutatás módszerei és forrásai

Mivel Bosznia-Hercegovina a Monarchia mindkét államával közjogi kapcsolatban állt, ezért elkerülhetetlen, hogy ezt a tényt a kutatás során figyelembe vegyük. Vagyis nem lehetett a kutatást csak a magyar vagy csak az osztrák forrásokra támaszkodva elvégezni, hanem a kutatás egyaránt kiterjedt a magyarországi és ausztriai források feltárására is. A bécsi kutatásokhoz nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak a bécsi Collegium Hungaricum 2004. és 2007. évi, ill. az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány 2007. évi két hónapos ösztöndíjai. Munkám során igyekeztem minden, a kutatás szempontjából releváns elsődleges és másodlagos forrást felkutatni, összegyűjteni és egymással összevetni. Így a kutatás kiterjedt a levéltári források feltárására, amelyek leginkább kormányzati anyagokat, kisebb részben visszaemlékezéseket, naplókat tartalmaznak, valamint a szakirodalom összegyűjtésére és feldolgozására. Utóbbi esetében a forrásanyag természetéből adódóan leginkább könyvtári kutatást végeztem.

Ami az elsődleges (primer) forrásokat illeti: a tartományok közigazgatásának végleges megszervezése után rendszeresen publikálták a

Bosznia-Hercegovina számára kibocsátott jogszabályokat, a közigazgatás helyzetéről pedig 1906 után adtak ki rendszeresen jelentést. Jelen dolgozat számára a legfontosabb gyűjtemény a *Sammlung der für Bosnien und die Herzegowina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen I. Band Allgemeiner Theil Politische Verwaltung*, Wien, 1880, ill. a *Nachträge zur Sammlung der für Bosnien und die Herzegowina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen*, Wien, 1881, valamint a *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Herzegovina 1906*, herausgegeben von k. und k. gemeinsamen Finanzministerium, Wien, 1906.

A levéltári kutatások a Magyar Országos Levéltár (MOL), a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (REZSL), a bécsi Haus-Hof und Staatsarchiv (HHStA), ill. az Allgemeines Finanz- und Verwaltungsarchiv (AFVA) anyagaira támaszkodtak. A két állam törvényhozásainak anyagait a parlamenti naplók, egyéb országgyűlési irományok tartalmazzák. A legfontosabbak ezek közül a törvényjavaslatok, azok indoklása, a parlamenti képviselők és a felsőházi tagok felszólalásai, a bizottsági jelentések, valamint a képviselők által benyújtott sürgősségi indítványok. A magyar Országgyűlés anyagaihoz a Magyar Országgyűlési Könyvtár, ill. a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézetének Könyvtára forrásbázisában sikerült hozzáférnem, míg a Reichsrat mindkét házának (Abgeordnetenhaus, Herrenhaus) teljes eredeti anyaga hozzáférhető az Osztrák Nemzeti Könyvtár online adatbázisában (<http://alex.onb.ac.at>).

A kormányzati forrásokat többnyire a közös, ill. a magyar minisztertanács jegyzőkönyvei alkotják. A közös minisztertanács 1878-1880 ill. 1908-1910 közötti jegyzőkönyveit még nem publikálták. A témához kapcsolódó közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek közül csak az 1896-1907 közötti jegyzőkönyvek kerültek kiadásra. A magyar minisztertanács jegyzőkönyvei hozzáférhetők a MOL online adatbázisában: <http://www.digitarchiv.hu> Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Sajnos az osztrák minisztertanács témához kapcsolódó jegyzőkönyvei sem Bosznia-Hercegovina

1878-as megszállásának, sem az annexió 1908. október 5-i egyoldalú proklamációjának idejéből nem maradtak fenn, így az osztrák kormány Bosznia-Hercegovina közjogi helyzetével kapcsolatos véleményének tisztázásához más forrásokat kellett felkutatni. Az alkotmányos testületek által kibocsátott források mellett nem lehetett megfedkezni a politikailag aktív közvélemény nézeteit tükröző, ill. azt jelentősen befolyásoló sajtó áttekintésétől. A magyar sajtóanyag szinte teljes egésze megtalálható a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában, az osztrák pedig az Osztrák Nemzeti Könyvtár online adatbázisában: <http://anno.onb.ac.at/>.

Sajátos helyet foglalnak el a források között a döntéshozók naplói, levelezéseit, feljegyzéseit, emlékeit tartalmazó forráskiadványok. Az 1908. év két főszereplőjének, az annexiót kihirdető nyilatkozat elkészítésében döntő szerepet játszó báró Burián István közös pénzügyminiszternek a naplóját, az 1906-1912 közötti közös külügyminiszter, a Monarchia közjogi reformját megvalósítani szándékozó Alois Lexa Freiherr von Aehrenthalnak pedig a levelezéseit és egyéb, a téma szempontjából rendkívül jelentős iratokat tartalmazó hagyatékát publikálták. Bár szigorú értelemben véve nem forráskiadvány, de ide sorolhatjuk Tömöry Márta Századokban megjelent közlését Thallóczy Lajos Bosznia-Hercegovinára vonatkozó naplófeljegyzéseiről.

A másodlagos (szekunder) források a közjogi kapcsolat fennállása alatt született tudományos publikációkból, monográfiákból állnak; osztrák részről Dantscher, Lingg, Schneller, Geller, Kleinwaechter, Steinbach, Lamp, Schmid és Wurmbbrand, magyar részről Királyfi, Buza, Tihanyi és Pál műveit kell megemlítenünk. Fontosak a dualizmus korszakában keletkezett kézikönyvek, tankönyvek, állam-és alkotmányjogi összefoglalások Bosznia-Hercegovinára vonatkozó fejezetei: osztrák részről Herrnritt, Jellinek, Redslob, Ulbrich és Tezner, magyar részről Eöttevényi, Ferdinandy, Kmety, Nagy és Polner munkái. A másodlagos források végül a Monarchia felbomlása utáni korszak – többnyire osztrák szerzőktől származó- tudományos értekezéseiből állnak. Itt Kamler, Krämmmer, Juzbasic és Classen munkáira kell leginkább utalni.

A vonatkozó osztrák közjogi irodalom feltárása és elemzése céljából nélkülözhetetlen volt a Bécsi Egyetem központi könyvtárának (Universitt Wien Hauptbibliothek) ntezeti könyvtárainak, ill. az Osztrák Nemzeti Könyvtár (sterreichische Nationalbibliothek) rendkívül gazdag gyjtemenyének gnybevétele. A Történelmi, a Jogtudományi és a Közgazdaságtudományi ntezet Knyvtraiban is folytattam kutatásokat. A magyar szerzők művei megtalálhatók a hivatkozott magyarországi knyvtrokban, de a dualizmus ideje alatt született magyar feldolgozások közül jó néhány hozzáférhető az említett osztrák könyvtárban is.

A téma -jellegéből adódóan- interdiszciplináris feldolgozást gnyelt. gy együtt kellett alkalmazni a történeli kutatás és a jogtudomány módszereit. Ahol erre mód nyílt, gyekeztem a levéltári forrásokat alapul venni. Az volt a célom, hogy a közjogi viszony értelmezését a levéltári források által meghatározott keretek közé illesszem. Ez alatt azt értem, hogy a szakirodalom megállapításait gyekeztem összevetni a levéltári adatokkal. A levéltári forrásokon jól nyomon követhetők a jogszabályalkotás különböző fázisai, a döntés-előkészítés, a jogszabálytervezetek megvitatása, betekintést engednek a közös minisztérium és a két kormány javaslatiba, ill. hogy ezek a javaslatok, tervezetek milyen módosításokon estek t.

Elemezni és értékelni kellett a vonatkozó jogszabályokat, nemzetközi szerződéseket. A Berlini Szerződést, ill. annak Bosznia-Hercegovina megszállására vonatkozó 25. cikkelyét, az 1879. prilisi osztrák-magyar-török konvenciót, a közigazgatás alapelveit szabályozó 1880. vi törvényeket és indoklsukat, a közös pénzügyminisztérium néhány, a téma kapcsán rendkívül fontos rendeletét, az 1908. októberi proklamáció után benyújtott osztrák és magyar törvényjavaslatokat és indoklsukat, végül az 1909. februári osztrák-magyar-török megállapodást a Berlini Szerződés 25. cikkelyének hatályon kívül helyezéséről.

Az említett normák tartalmáról, értelmezési lehetőségeiről komoly vita alakult ki a közjogi irodalomban. Ezeket természetesen figyelembe vettem, ugyanakkor el akartam kerülni, hogy csak azokat az értelmezési lehetőségeket

vegyem figyelembe, amiket a közjogi irodalom, mint lehetséges megoldásokat bemutatott. A vonatkozó jogszabályokat nem csak közvetett módon akartam vizsgálni, úgy, ahogy azokat a szakirodalom saját értelmezései után, mintegy megszürt formában elénk tárta, nem csak azok optikáján keresztül, hanem önmagukban és egymáshoz való viszonyukban is. Ezért a közjogi irodalmat csak, mint a probléma értelmezéséhez és magyarázatához segítséget nyújtó forrásbázist vettem figyelembe és igyekeztem a Bosznia-Hercegovinára vonatkozó jogszabályokat önmagukban, az 1867-ben létrehozott közjogi rendszerhez viszonyítva vizsgálni.

A történeti megközelítés a téma jogdogmatikai feldolgozása során is érvényesül. Az egyes jogintézmények meghatározása a vizsgált kor jogtudományának eredményeit és megállapításait tükrözi. Általánosan elfogadott elv, hogy egy jogintézmény vagy egy jogviszony jelentésének megállapításakor a vizsgált korszakban érvényes jelentéstartalmat kell alkalmazni. Abban az értelemben kell tehát a közjogi fogalmakat használni, ahogyan azokat az akkori tudományos irodalom használta és elfogadta. A tudományos elemzés szempontjának nem felel meg, ha egy múltban lejátszódó esemény vizsgálatakor olyan jelentést kapcsolunk a tudományos elemzés tárgyául szolgáló jogintézményhez vagy jogviszonyhoz, amit a korban nem ismertek, nem használtak, vagy ismerték ugyan, de általános elutasítás övezte.

Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy az egyes jogintézmények meghatározása sok esetben vitatott. A dolgozat tárgya, Bosznia-Hercegovina közjogi helyzetének elemzése kapcsán szakirodalomban általában hiányzott a *communis opinio*, ritkán találkozunk azzal, hogy egy jogintézmény vagy fogalom tartalmát a tudományos irodalomban azonos módon határozták meg. Sokkal gyakrabban fordult elő az, hogy még a legalapvetőbb fogalmi meghatározások körül is éles tudományos vita bontakozott ki.

III. A tudományos eredmények összefoglalása, hasznosítási lehetőségei

1. A Berlini Szerződés 25. cikkelye alapján a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitás továbbra is az Oszmán Birodalmat illette, míg a szuverenitásból fakadó jogokat Ausztria és Magyarország gyakorolta. Bosznia-Hercegovina osztrák-magyar igazgatás alatt álló török terület volt. Egy idegen terület megszállása és kormányzása a klasszikus nemzetközi jog szerint nem volt elég a terület feletti szuverenitás megszerzéséhez. Egy idegen terület kormányzása nem azonos a terület feletti szuverenitás megszerzésével. A Berlini Szerződés biztosította a jogot a Monarchia számára az államhatalom teljes gyakorlásához, de nem magához az államhatalomhoz. Törökország részére pedig biztosították a szuverenitást anélkül, hogy annak működtetéséhez az osztrák-magyar megszállás alatt beleszólhatott volna.

2. Bosznia-Hercegovina megszállása nemzetközi jogi értelemben nem okkupáció, hanem közigazgatási cesszió volt. A Monarchia egy idegen területen gyakorolt közigazgatási tevékenységet a Berlini Szerződést aláíró hatalmak megbízásából. A Berlini Szerződés alapján továbbra is Törökország rendelkezett a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitással, azonban a tartományok igazgatását közigazgatási cesszió révén Ausztria és Magyarország gyakorolta.

3. A nemzetközi jog általánosan érvényesülő szabályai értelmében Ausztria és Magyarország az 1908. október 7-i proklamáció révén nem szerezte meg a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitást. Bosznia-Hercegovina annexiója úgynevezett részannexió volt, hiszen a Monarchia nem egész Törökországot, hanem csak egy részét kívánta annektálni. A proklamáció önmagában nem volt képes véghezvinni az annexiót, mivel a klasszikus nemzetközi jog alapján nem vezet a területi felségjog átruházásához olyan egyoldalú nyilatkozat, amihez az addigi szuverén szerződés vagy egyoldalú nyilatkozat révén nem járult hozzá. Az annexiót kinyilvánító állam csak úgy szerezhet meg egy területet nemzetközi jogilag érvényesen, ha a területről az addigi szuverén is rendelkezik. Ezek a szabályok akár háborús

foglalás, akár békés annexiós szándék esetén is érvényesek voltak. Még az sem volt kivétel, ha az elcsatolni szándékozott területen hosszabb vagy rövidebb idő óta már az annektálni szándékozó állam gyakorolta a felségjogokat. Részannexió esetén ugyanis a régi szuverén mindaddig felléphetett az annexióval szemben, amíg ahhoz kifejezetten nem járult hozzá.

4. A Monarchia a *clausula rebus sic stantibus* elve alapján sem szerezhette meg a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitást, mivel a clausurára való hivatkozás egészen másképpen változtatta volna meg a Berlini Szerződés 25. cikkelyét, mint ahogyan azt a Monarchia vezetése gondolta. A Berlini Szerződés által létrehozott helyzet lényeges megváltozása esetén ugyanis visszaállt volna a szerződéskötés előtti állapot, vagyis megszűnt volna a Berlini Szerződésben a Monarchiának biztosított jog Bosznia-Hercegovina megszállására és igazgatására. Hiszen azok a körülmények nem álltak volna már fenn, amelyek miatt Törökország nem volt képes a tartományok kormányzására. A *clausula rebus sic stantibus* elve egyébként sem területszerzési mód, tehát az elv alkalmazása révén sem lehet több jogot szerezni, mint amennyit a Berlini Szerződés a Monarchiára átruházott.

5. Az annexió egyoldalú proklamálásával Ausztria és Magyarország megsértette a Berlini Szerződést. Egy olyan jogellenes állapot keletkezett, amit csak a részes államok megfelelő magatartása révén lehetett orvosolni. Ez viszont azt jelenti, hogy a Monarchia csak úgy hajthatta végre nemzetközi jogilag érvényesen az annexiót, ha ahhoz megszerzi a Berlini Szerződés részes államainak a hozzájárulását. Vagyis Bosznia-Hercegovina annexiója nemzetközi jogilag érvényesen csak azután következett be, miután ahhoz a Berlini Szerződés részes államai hozzájárultak.

6. Bosznia-Hercegovina annexió utáni alkotmányjogi helyzetét törvény nem szabályozta. Az 1910. február 17-én hatályba lépett un. bosnyák alkotmány csak annyit mondott, hogy Bosznia-Hercegovina külön igazgatási egység. Tény, hogy Bosznia-Hercegovinát sem Magyarországhoz, sem Ausztriához nem csatolták. A szakirodalomban leginkább elfogadott álláspont szerint Bosznia-Hercegovina Ausztria és Magyarország kondomíniuma volt.

Nézetem szerint, mivel alkotmányjogilag Bosznia-Hercegovina nem képezte sem Ausztria sem Magyarország területének integráns részét, helyesebb, ha Bosznia-Hercegovinát –Alfred Verdross álláspontját elfogadva- Ausztria és Magyarország *koimpériumának* minősítjük. Ausztria és Magyarország közös uralmat, közös hatalmat gyakorolt egy olyan terület felett, amely egyik ország területéhez sem tartozott, vagyis számukra idegen területet jelentett. Az alkotmányjogi helyzet megoldatlansága közvetett bizonyítékot nyújt arra, hogy Ausztria és Magyarország sem egységes birodalmat, sem szövetségi államot nem alkotott.

7. *Bosznia-Hercegovina nem képezett közös ügyet Ausztria és magyar között*, mert a közös ügyek a Pragmatica Sanctióból eredtek, Bosznia-Hercegovina megszállása és igazgatása viszont nemzetközi szerződésen alapult. *Bosznia-Hercegovina ügye a közös érdekű, közös elvek alapján kezelendő ügyek egy speciális változatát jelentette*, mivel a megszállt tartományok nem a két ország saját szervei, hanem a közös minisztertanács és a közös pénzügyminiszter irányítása alatt álltak.

8. *Bosznia-Hercegovina megszállásának lényeges közjogi következménye a közös érdekű ügyek 1867. évi kiegyezési törvényekben meghatározott formájának módosulása volt.* Megváltozott a közös minisztertanács hatásköre, tulajdonképpen egy új közös minisztertanács jött létre. Megváltozott a delegációk hatásköre: az 1880. évi VI. törvény kibővítette a magyar delegáció hatáskörét, az 1880. február 22-i osztrák törvény viszont szűkítette az osztrák delegáció 1867. évi december 21-i törvényben biztosított hatáskörét. Bővült az osztrák és magyar kormány hatásköre is. Az uralkodó 1879. február 26-i pátense annyiban volt ellentétes a kiegyezési törvényekkel, amennyiben olyan hatáskörrel ruházta fel a közös pénzügyminisztert –nevezetesen egy közös érdekű ügy intézésével-amellyel a kiegyezési törvények alapján nem foglalkozhatott volna. A jogszabályi hierarchia adott korban is érvényesülő elve alapján egy uralkodói rendelet törvénnyel nem lehetett ellentétes. Egy közös érdekű ügyet csak egy újabb, a kiegyezési törvényeket módosító törvény ruházhatott volna egy közös

miniszterre. Ebből adódóan az 1879. február 26-i uralkodói kézirat *törvényellenes* volt.

9. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az 1880. évi igazgatási törvények megalkotásával és hatályba lépésükkel *megtörtént az 1867. évi kiegyezés módosítása*.

IV. Publikációs lista

Bosznia-Hercegovina 1908-as annexiójának közjogi vonatkozásai, *Történelmi Tanulmányok– Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LV*, A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa, Debrecen, 2003. 179–197. p. (207. p.)

Deák Ferenc és a Habsburg– Birodalom nagyhatalmi helyzete, *Doktoranduszok Fóruma*, Miskolci Egyetem Állam–és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Doktori Iskola. A 2003. november 6–án tartott konferencia szerkesztett kötete. Novotni Alapítvány, Miskolc, 2003. 332–338. (446. p.)

A közös külügyek alkotmányos kérdései, *Jogtörténeti Szemle 2004. 3. szám*. 48–54. p. (72. p.)

Az 1880. évi VI. törvény– a Kiegyezés módosítása? *Doktoranduszok Fóruma*, Miskolci Egyetem. A 2004. november 4–én elhangzott konferencia szerkesztett kötete. ME ÁJK szekciókiadványa, 248-251. p.

A dualista berendezkedés és Bosznia-Hercegovina közjogi helyzete 1878-1908. A Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozóján (2005. március 18-19. Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK) elhangzott előadás szerkesztett változata, *Collega*, IX. évfolyam 2. szám 2005. április, 69-72. p.

Bosznia-Hercegovina 1908 –as annexiójának közjogi vonatkozásai, *Collega*, IX. évfolyam 3. szám 2005. augusztus, 41-43. p.

Magyarország és Ausztria közötti közjogi viszony értelmezése a korabeli magyar szakirodalomban az 1867. évi XII. törvény alapján, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium- Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai*, Tomus: 6/2, Fasciculus: 9. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2005, 175-193 p.

A Bosznia-Hercegovina okkupációjára és annexiójára vonatkozó levéltári források a Haus-Hof und Staatsarchiv anyagában, *Doktoranduszok Fóruma*, Miskolci Egyetem. A 2005. november 9 –én tartott konferencia szerkesztett kötete, ME ÁJK szekciókiadványa, 256-259. p.

A Magyarország és Ausztria közötti közjogi viszonyt érintő részek problémái a Csemegi-kódexben, *Debreceni Jogi Műhely*, III. évfolyam I. szám, 2006. január 1. www.law.klte.hu/jogimuhely.

Kézikönyv a dualizmusról –recenzió Kozári Monika: *A dualista rendszer (1867 –1918)*, /Pannonica Kiadó, Budapest, 2005, 319. p./ című könyvéről, *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 1. szám, 90 –91. p.

Az 1880. évi VI. törvény keletkezése, *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 2. szám, 70-77. p.

Jászi Viktor, *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914-1949) II.* Szerkesztette: P. Szabó Béla. *Historia facultatis iuridicae III.* A Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványsorozata, sorozatszerkesztő: Balogh Judit-P. Szabó Béla, Debrecen, Debreceni Egyetem Állam –és Jogtudományi Kar, 2006, 15-40. p.

Kovács Gábor, *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914-1949) II.* Szerkesztette: P. Szabó Béla. *Historia facultatis iuridicae III.* A Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványsorozata, sorozatszerkesztő: Balogh Judit-P. Szabó Béla, Debrecen, Debreceni Egyetem Állam –és Jogtudományi Kar, 2006, 43-51. p. (Károlyi Gézával közösen).

Az 1879. évi VIII. törvény megalkotása, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai*, Tomus 7/2. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2006, 205-227. p.

A Bosznia-Hercegovina okkupációjára és annexiójára vonatkozó levéltári források a bécsi Haus-Hof und Staatsarchiv anyagában, A Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozóján (2006. április 22. Budapest Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK) elhangzott előadás szerkesztett változata, *Collega*, X. évfolyam, 2-3. szám, 2006. 64-67. p.

Vita a Pragmatica Sanctio értelmezése körül az 1900. évi XXIV. törvénycikk kapcsán, avagy egy szerelmi házasság következményei *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis VII.* Debrecen, DE ÁJK, 2007, 247-304. p.

Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Magyarországhoz és Ausztriához az okkupáció után. *Aetas*, 23. évfolyam, 2008, 3. szám, 184-214. p.

Szilárd Szabó

DAS STAATSRECHTLICHE VERHÄLTNIS BOSNIENS
UND DER HERZEGOWINA ZU ÖSTERREICH UND
UNGARN
1878-1918

(Thesen der Doktorarbeit)

MISKOLC
2010

I. Kurze Zusammenfassung über die Forschungsziele

Die rechtliche Lage Bosnien-Herzegovina nach 1878 hat viele staats – und völkerrechtliche Probleme aufgeworfen. Diese waren die Folge der verschiedenen Auslegungen von Artikel 25 des Berliner Vertrages und der Konvention vom 21. 04. 1879. Dazu sind Das Problem der Verbindung Bosniens an das 1867 geschaffene staatsrechtliche System Österreich und Ungarn gekommen.

Die Frage, wann Österreich und Ungarn die Oberhoheit über Bosnien-Herzegovina erworben hat, ist das erste Problem. Hat Österreich und Ungarn die Souveränität über Bosnien-Herzegovina aufgrund Artikel 25 des Berliner Vertrages schon 1878 erworben? Waren die Besetzung und die Übernahme der Verwaltung Bosniens durch Österreich und Ungarn und die von derselben erlassene Rechtsetzungsakten ausreichend um die Souveränität über Bosnien zu erreichen? Also kann man diese Maßnahmen als völkerrechtsmäßig betrachten?

Es ist in der Fachliteratur allgemein verbreitet, die 1878 stattgefundenen Ereignisse als *Okkupation* zu bezeichnen. Nach der zeitgenössischen Staatenpraxis und der klassischen Völkerrechtswissenschaft beziehungsweise nach der Forschung archivarischen Quellen ist es aber die Besetzung Bosniens durch Österreich und Ungarn als *Okkupation* völkerrechtlich nicht korrekt bezeichnet. Deshalb hat sich die Forschung nach einem entsprechenden juristischen Begriff auch erweitert.

Die nächste Frage ist, die Auslegung der Annexionserklärung vom 05. 10. 1908. War es nach der zeitgenössischen Staatenpraxis und Völkerrecht möglich, mit einseitiger Erklärung eines Staates ein fremden Gebiet zu erwerben. Darf man diese Erklärung als Vertragsverletzung auslegen? Hat Österreich und Ungarn die Annexion Bosniens nach dem mit der Türkei abgeschlossenen Vertrag vom 26. 02. 1909. durchgeführt? War es völkerrechtsmäßig, die Annexion ohne die Zustimmung der Signatarmächte des Berliner Vertrages durchzuführen?

Nach dem Problem des völkerrechtlichen Status Bosniens folgt die Frage der verfassungsrechtlichen Lage derselben Länder. Vor allem war eine Frage prinzipieller Bedeutung, was für eine verfassungsrechtliche Beziehung zwischen Österreich und Ungarn seit 1867 existiert hat. Nach der ausführlichen Untersuchung dieser Frage kann nur die verfassungsrechtliche Stellung Bosniens beruhigend antwortet werden. Hat überhaupt irgendein Gesetz über die verfassungsrechtliche Beziehung zwischen Bosniens und der beiden Staaten der Monarchie bestanden? Hat es überhaupt eine bosnische oder irgendeine Staatsbürgerschaft gegeben?

Haben die im 1880 geschaffene Gesetze die sogenannte dualistische Konstruktion berührt? Sei es möglich, daß diese Gesetze das zwischen Österreich und Ungarn bestehende Ausgleichsverhältnis wesentlich verändert haben? Hat die Besetzung und Verwaltung dieser Länder nach der Ausgleichsgesetze 1867 eine gemeinsame Angelegenheit gebildet? Oder haben die Verwaltungsgesetze vom 22. 02. 1880 eine neue gemeinsame Angelegenheit geschaffen? Folgt diese Angelegenheit aus der pragmatischen Sanktion? Kann eine Ausweitung des Wirkungskreises des gemeinsamen Ministerrates, des gemeinsamen Finanzministers oder der Delegationen nach der Verwaltungsgesetze festgestellt werden? Sei es möglich, die Verwaltung Bosniens als eine neue, nach gleichen Prinzipien behandelnden Angelegenheit auszulegen?

Zusammenfassend ist das Ziel dieser Arbeit, die völker –und die staatsrechtliche Lage Bosniens nach dem Berliner Vertrag, das Verhältnis der Länder zum zwischen Österreich und Ungarn bestehenden staatsrechtlichen Verhältnis und zum dualistischen System zu untersuchen.

II. Die Forschungsmethode und die Quellen

Es war selbstverständlich, die Forschung neben der ungarischen auch auf die österreichische Quellen ausgedehnt zu haben. Dazu haben mir die Stipendien von *Collegium Hungaricum* in Wien 2004 und 2007

beziehungsweise von der Stiftung „*Aktion Österreich-Ungarn*“ 2007 unentbehrlichen Beistand geleistet. Meine Bestrebung war, alle für die Forschung relevante primäre und sekundäre Quellen aufzufinden, zu sammeln und miteinander zu vergleichen. Die Wichtigste sind die archivarisches Quellen, die vornehmlich aus Regierungsmaterien, in geringerem Maß aus Memoiren und Tagebücher bestehen. Die zeitgenössische und moderne Fachliteratur sind meistens in der Bibliotheken zugänglich.

Nach der definitiven Organisierung der Verwaltung Bosniens wurden die für Bosnien-Herzegovina erlassene Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen regelmäßig publiziert. Über den Zustand der Verwaltung wurden nach 1906 regelmäßig auch Berichte publiziert. Diese sind die sogenannte *Sammlung der für Bosnien und die Herzegowina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen I. Band Allgemeiner Theil Politische Verwaltung*, Wien, 1880, die *Nachträge zur Sammlung der für Bosnien und die Herzegowina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen*, Wien, 1881, und der *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Herzegovina 1906*, herausgegeben von k. und k. gemeinsamen Finanzministerium, Wien, 1906. Die archivarisches Forschungen bestehen aus den Materien des ungarischen Staatsarchivs, des Synodalarhivs der reformierten Kirche von Ungarn, des Haus-Hof und Staatsarchivs und des Allgemeinen Finanz –und Verwaltungsarchivs.

Die Materien der Legislativen beider Staaten der Monarchie bestehen aus den stenographischen Protokolle des Reichsrates und Reichstages und übrigen parlamentarischen Materien nämlich der Gesetzesvorlagen, der Erläuternden Bemerkungen derselben, und der Beiträge der Abgeordneten und der Mitglieder des Herrenhauses und der ungarischen Oberhausmitglieder. Dazu kommen noch die Berichte der Parlamentsausschüsse und die Vorschläge der Abgeordneten. Die Materien der ungarischen Legislative sind im Bibliothek des Parlaments von Ungarn und im Bibliothek der Institut für Geschichtsforschung der philosophischen Fakultät von Universität Debrecen

zugänglich. Die Reichsratsmaterien sind in der online Datenbank des Österreichischen Nationalbibliothek.

Die Regierungsmaterien bestehen aus den Protokollen des gemeinsamen Ministerrates. Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates zwischen 1878-1880 beziehungsweise 1908-1910 wurden noch nicht publiziert. Die Protokolle des österreichischen Ministerrates aus diesen Jahre wurden im Jahre 1927 leider völlig vernichtet. Die ungarische Regierungsmaterien sind in der online Datenbank des ungarischen Staatsarchivs (<http://www.digitarchiv.hu>. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.) zugänglich. Sehr wichtige Quellen sind auch die zeitgenössische österreichische und ungarische Pressematerien. Die ungarische Pressematerien sind im Bibliothek des Reformierten Kollegium von Debrecen, die österreichische in der online Datenbank des Österreichischen Nationalbibliothek (<http://anno.onb.ac.at/>) zugänglich.

Quellen mit speziellen Art sind die Briefwechsel, die Memoiren, die Denkschriften und die Tagebücher der wichtigsten Figuren der Ereignisse. Die herausragendste Materien dieser Quellen sind das Tagebuch des gemeinsamen Finanzminister, Stefan Freiherr (später Graf) von Burián und der Nachlaß des gemeinsamen Aussenminister Alois Lexa Freiherr (später Graf) von Aehrenthal. Dazu kommt noch das Tagebuch von Ludwig von Thallóczy, was durch Márta Tömöry in der Zeitschrift Századok publiziert wurde.

Die sekundäre Quellen bestehen aus den zeitgenössischen und modernen wissenschaftlichen Publikationen. Die bedeutendste deutschsprachigen Autoren sind Dantscher, Lingg, Schneller, Jellinek, Geller, Kleinwaechter, Lamp, Schmid, Steinbach, Redslob und Wurmbrand; ungarischerseits Királyfi, Buza, Tihanyi, Kmety, Ferdinandy und Pál. Nach der Zusammenbruch der Monarchie haben sich mit dieser Frage nun meistens deutschmündliche (Kamler, Krämer oder Classen) und südslawische Autoren (Redzic, Cupic-Amrein, Vrankic und Juzbasic) beschäftigt.

In der Natur der Forschung hat die interdisziplinäre Bearbeitung der Frage gelegen. Deshalb wurden die Methoden der Geschichts –und

Rechtswissenschaft zusammen verwendet. Dort, wo es möglich war, wurde die archivarische Quellen als Forschungsbasis angenommen. Das heißt, die archivarische Daten waren die primäre Grundlage der Forschung also die Auslegungen der Fachliteratur wurden immer mit den archivaren Quellen und Daten verglichen. Natürlich war es außerordentlich wichtig, die Gesetzesvorlage, die Gesetze, die Annexionserklärung, die Bestimmungen der sogenannten bosnischen Verfassung vom 17. 02. 1910. und die internationale Verträge betreffs der Angelegenheit Bosniens zu analysieren. Über diese Normen wurden in der Fachliteratur viele verschiedene Auslegungen dargestellt. Diese Auslegungen hat die Forschung natürlich in Betracht gezogen. Es ist aber nicht ausreichend, nur die Rahmen und Interpretationsmöglichkeiten zu berücksichtigen, die die Fachliteratur als annehmbare Auslegungsarten vor uns darzustellen, die betreffende Quellen und Daten nur in der von der Fachliteratur bearbeiteten Form zu erkennen, sondern muß die betreffende Quellen und Daten unmittelbar in sich selbst und im Vergleich zum durch die Ausgleichsgesetze geschaffenen System prüfen.

Auch bei der rechtsdogmatischen Bearbeitung der Frage ist die historische Sicht zur Geltung gekommen. Das heißt, die Auslegungen der juristischen Begriffe zeigen die Ergebnisse der zeitgenössischen Rechtswissenschaft an. Es ist allgemein anerkannte Prinzip, bei der Auslegung der juristischen Begriffe der zeitgenössische Begriffsinhalt anzuwenden. Also muß die in der zeitgenössischen Literatur und Staatenpraxis anerkannte verfassungs –und völkerrechtliche Begriffe angewendet werden. Vom wissenschaftlichen Standpunkt aus ist es nicht entsprechend, bei der Untersuchung des in der Vergangenheit stattgefundenen Vorfalles ein Begriff anzuwenden, der in jener Zeit nicht anerkannt, nicht gebräuchlich oder allgemein abgelehnt war.

Aber muß es auch darauf berücksichtigt werden, daß der Inhalt gewisser Rechtsinstitute in der Zeit des klassischen Völkerrecht oft umstritten war. Betreffend die völker –und verfassungsrechtliche Lage Bosniens kann ausgesprochen werden, daß eine allgemein anerkannte Meinung (*communis*

opinio) in der Fachliteratur nicht bestanden hat. Es ist vielmehr vorgekommen, daß auch die grundlegende Begriffe zur Debatte gestanden haben.

III. Kurze Zusammenfassung über die Ergebnisse der Forschung

1. Aufgrund Artikel 25. des Berliner Vertrages hat die türkische Oberhoheit über Bosnien-Herzegovina fortbestanden. Österreich und Ungarn haben nur die aus der fortbestandenen türkischen Oberhoheit hervorgegangenen Rechte ausgeübt. Das heißt, Bosnien-Herzegovina ein unter österreichisch-ungarischen Besetzung und Verwaltung stehenden türkischen Gebiet war. Nach der allgemeinen Meinung des klassischen Völkerrechts war die Besetzung und Verwaltung eines fremden Gebietes für den Erwerb der Oberhoheit nicht genug. Der juristische Inhalt der Begriffe „*Besetzung und Verwaltung eines Gebietes*“ sind mit dem Begriff der Oberhoheit nicht gleich. Der Berliner Vertrag hat nur die effektive Hoheitsausübung aber nicht die volle Souveränität über Bosnien-Herzegovina für die Monarchie zugegeben.

2. Die Besetzung Bosniens war laut des klassischen Völkerrechts kein Okkupation, sondern nur die Zession der Verwaltungsgewalt. Nach dem Mandat der Signatarmächte des Berliner Vertrages haben Österreich und Ungarn die volle Verwaltungsgewalt ausgeübt.

3. Nach dem klassischen Völkerrecht war die Annexionserklärung vom 05. 10. 1908. ein Vertragsverletzung und demnach völlig völkerrechtswidrig. Daher konnte die Monarchie die Souveränität über Bosnien-Herzegovina mit dieser einseitigen Erklärung nicht erwerben. Nach dem klassischen Völkerrecht konnte ein Staat die Oberhoheit über einen Teil eines fremden Gebietes trotz eigener langandauernder und gefestigter Gebietsherrschaft nur mit Einvernehmen dem bisherigen Souverän erwerben.

4. Aufgrund der Prinzip *clausula rebus sic stantibus* konnte die Monarchie die Oberhoheit über Bosnien-Herzegovina auch nicht erwerben. Über die von Österreich und Ungarn ausgesprochene Auswirkung von wesentlicher Veränderung der grundlegenden Vertragsverhältnisse und ein

Erlöschen der aus dem Berliner Vertrag folgenden Pflichten wurde nach dem in diesem Zeitraum geltenden klassischen Völkerrecht nicht sprechen können. Die Folge der Annahme eines aufgrund dieses Rechtsinstituts stattgefundenen Oberhoheitserwerbs sind nicht in Einklang mit der von seinen Befürwortern angenommenen Meinung. Wenn die im Berliner Vertrag zugrundeliegende Umstände wesentlich verändert hätte, dann lebte die vor dem Berliner Vertrag bestehende Lage der besetzten Provinzen auf. Also mit der Annahme dieses Prinzip hätte die durch Österreich und Ungarn ausgeübte volle Vertragsrechte vernichtet und hätte ein Wiederaufleben vollkommener türkischer Herrschaftsausübung in Bosnien-Herzegowina begründet.

5. Wegen der Vertragsverletzung durch die Annexionserklärung vom 05. 10. 1908. konnte die Annexion Bosniens durch Österreich und Ungarn nur mit der Zustimmung der Signatarmächte des Berliner Vertrages durchgeführt werden.

6. Die verfassungsrechtliche Lage Bosniens wurde durch ein Gesetz nie geregelt. Die sogenannte bosnische Verfassung vom 17. 02. 1910. hat über die verfassungsrechtliche Lage der Provinzen nichts gesagt. Die Verfassung hat nur bestanden, daß Bosnien-Herzegowina ein einheitliches besonderes Verwaltungsgebiet gebildet hat. Tatsächlich ist, daß Bosnien weder dem einen noch dem anderen Staaten der Monarchie nicht gehört. In der Literatur war die am meisten akzeptierte Meinung, die Bosnien-Herzegowina als Kondominium der Monarchie betrachtet hat. Aber ist es nach der Meinung Alfred Verdross entsprechender, Bosnien-Herzegowina als *Koimperium* der Monarchia zu betrachten, weil Bosnien-Herzegowina nicht organischer Teil der beiden Staaten der Monarchia war. Aus der ungelösten verfassungsrechtlichen Lage Bosniens ist zu schließen, daß Österreich und Ungarn kein Gesamtmonarchie und kein Bundesstaat gebildet haben.

7. Bosnien-Herzegowina hat kein gemeinsame Angelegenheit zwischen Österreich und Ungarn gebildet. Nach der Auslegung des ungarischen Ausgleichsgesetzes haben sich die gemeinsame Angelegenheiten aus der (ungarischen) pragmatischen Sanktion ergeben. Die Besetzung und

Verwaltung der Provinzen haben sich aber aus dem Berliner Vertrag ergeben. Deshalb muß die Angelegenheit Bosniens als spezieller Form der nach gemeinsamen Prinzipien behandelnden Angelegenheit Österreichs und Ungarns betrachtet werden.

8. Eine wesentliche verfassungsrechtliche Folge der Besetzung und Verwaltung Bosniens war die Veränderung der in den Ausgleichsgesetzen bestimmten Art der nach gemeinsamen Prinzipien behandelnden Angelegenheiten. Eine andere verfassungsrechtliche Folge war die Erweiterung des Wirkungskreises sogar die Abänderung des gemeinsamen Ministerrates. Das ungarische Gesetz VI. aus 1880. hat den Wirkungskreis der ungarischen Delegation erweitert, dagegen hat das österreichische Gesetz vom 22. 02. 1880 den Kompetenzbereich der österreichischen Delegation wesentlich verkleinert. Es hat sich daraus ergeben, daß das österreichische Ausgleichsgesetz mehr Rechte für den Delegation zugegeben hatte. Auch der Wirkungskreis der Regierungen hat erweitert. Das Patent des Herrschers vom 26. 02. 1879. über die Übergabe der Führung der Verwaltung für den gemeinsamen Finanzminister war gesetzwidrig, weil den in den Ausgleichsgesetzen bestimmten Wirkungskreis des gemeinsamen Finanzministers nur einen anderen Gesetz verändern können hätte.

9. Zusammenfassend kann behauptet werden, daß mit der Schaffung und Inkraftsetzung der Verwaltungsgesetze die Abänderung des Ausgleichs aus dem Jahre 1867 perfekt wurde.

IV. Publikationen

Bosznia-Hercegovina 1908–as annexiójának közjogi vonatkozásai, *Történelmi Tanulmányok– Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LV*, A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa, Debrecen, 2003. 179–197. p. (207. p.)

Deák Ferenc és a Habsburg– Birodalom nagyhatalmi helyzete, *Doktoranduszok Fóruma*, Miskolci Egyetem Állam–és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Doktori Iskola. A 2003. november 6–án tartott konferencia szerkesztett kötete. Novotni Alapítvány, Miskolc, 2003. 332–338. (446. p.)

A közös külügyek alkotmányos kérdései, *Jogtörténeti Szemle* 2004. 3. szám. 48–54. p. (72. p.)

Az 1880. évi VI. törvény– a Kiegészítés módosítása? *Doktoranduszok Fóruma*, Miskolci Egyetem. A 2004. november 4–én elhangzott konferencia szerkesztett kötete. ME ÁJK szekciókiadványa, 248-251. p.

A dualista berendezkedés és Bosznia-Hercegovina közjogi helyzete 1878-1908. A Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozóján (2005. március 18-19. Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK) elhangzott előadás szerkesztett változata, *Collega*, IX. évfolyam 2. szám 2005. április, 69-72. p.

Bosznia-Hercegovina 1908 –as annexiójának közjogi vonatkozásai, *Collega*, IX. évfolyam 3. szám 2005. augusztus, 41-43. p.

Magyarország és Ausztria közötti közjogi viszony értelmezése a korabeli magyar szakirodalomban az 1867. évi XII. törvény alapján, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium- Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai*, Tomus: 6/2, Fasciculus: 9. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2005, 175-193 p.

A Bosznia-Hercegovina okkupációjára és annexiójára vonatkozó levéltári források a Haus-Hof und Staatsarchiv anyagában, *Doktoranduszok Fóruma*, Miskolci Egyetem. A 2005. november 9 –én tartott konferencia szerkesztett kötete, ME ÁJK szekciókiadványa, 256-259. p.

A Magyarország és Ausztria közötti közjogi viszonyt érintő részek problémái a Csemegi-kódexben, *Debreceni Jogi Műhely*, III. évfolyam I. szám, 2006. január 1. www.law.klte.hu/jogimuhely.

Kézikönyv a dualizmusról –recenzió *Kozári Monika: A dualista rendszer (1867–1918), /Pannonica Kiadó, Budapest, 2005, 319. p./* című könyvéről, *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 1. szám, 90–91. p.

Az 1880. évi VI. törvény keletkezése, *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 2. szám, 70-77. p.

Jászi Viktor, *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914-1949) II.* Szerkesztette: P. Szabó Béla. *Historia facultatis iuridicae III.* A Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványsorozata, sorozatszerkesztő: Balogh Judit-P. Szabó Béla, Debrecen, Debreceni Egyetem Állam –és Jogtudományi Kar, 2006, 15-40. p.

Kovács Gábor, *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914-1949) II.* Szerkesztette: P. Szabó Béla. *Historia facultatis iuridicae III.* A Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványsorozata, sorozatszerkesztő: Balogh Judit-P. Szabó Béla, Debrecen, Debreceni Egyetem Állam –és Jogtudományi Kar, 2006, 43-51. p. (Károlyi Gézával közösen).

Az 1879. évi VIII. törvény megalkotása, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai*, Tomus 7/2. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2006, 205-227. p.

A Bosznia-Hercegovina okkupációjára és annexiójára vonatkozó levéltári források a bécsi Haus-Hof und Staatsarchiv anyagában, A Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozóján (2006. április 22. Budapest

Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK) elhangzott előadás szerkesztett változata, *Collega*, X. évfolyam, 2-3. szám, 2006. 64-67. p.

Vita a Pragmatica Sanctio értelmezése körül az 1900. évi XXIV. törvénycikk kapcsán, avagy egy szerelmi házasság következményei *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis VII.* Debrecen, DE ÁJK , 2007, 247-304. p.

Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Magyarországhoz és Ausztriához az okkupáció után. *Aetas*, 23. évfolyam, 2008, 3. szám, 184-214. p.